

Wéber Antal

A VÉRTES VADONÁTÓL A VÁLI ERDŐIG

Gyulai Pál írja Arany Jánosról, amikor a Budapesti Szemlében méltatja az elhunyt költőt, hogy ő, mármint Arany, valamilyen módon szinte mindig arra a tájra tér vissza emlékeiben, ahol megszületett és felnevelkedett, annak színeit és hangulatait éli át, s erőt és ihletet merít belőle, noha életének színtere már régen megváltozott. Aligha kétséges, hogy a gyermek- és ifjúkor meghatározó impressziói, melyek színei üdék és tiszták, és soha vissza nem térő módon erőteljesek, s mondhatni, hogy az élményeknek azt az alaprétegét képezik, mely etalonként szolgál minden további tapasztalat számára. A személyiségfejlődés e lélektani tényei azonban nem érvényesülnek feltétlenül a maguk közvetlenségében az irodalomban: különböző stilizációk, a költői beszéd megrögzült alakzatai csakúgy, mint az ember és környezetének változó szerepei a gondolkodásban, a megjelenítés érvényes normái, stilisztikai szabályai óhatatlanul átrajzolják az élmény, a benyomás, a tapasztalat közvetlenségét. Noha a tájat felidéző leírás, a pictura ősi eredetű, valójában organikus módon, személyre vonatkoztatottan, a világ-érzékelés jegyeként a romantikában jelenik meg.

A személyes biográfia és a költői egyéniség természetes szimbiózisának köszönhetjük, hogy nagy- és kisvilág esztétikailag formáitán alakot ölt az irodalomban, a megismerés élményét nyújtva azoknak, akik ilyen közvetítéssel találkoznak valamely jellegzetes tájjal (kultúrával), s a ráismerés élményében részesíti azokat, akik maguk is szülőttei és neveltjei valamilyen megjelölhető környezetnek. A magyar irodalom fejlődésének menetében így tárultak fel azok az ismert-ismertetlen tartományok, amelyek a múlt és a jelen világát feledhetetlen képekben összekötik. Tudnunk kell persze, hogy a költészet tájai egyszerűen mind lelki tájak, amelyekben nem feltétlenül valamely környezet konkrét tárgyiassága dominál, hanem annak valamiféle általánosabb, stilisztikailag szervezett változata, noha ez kétségkívül összefügg az egykori személyiségformáló impressziókkal.

Maga a Vértes ama pannon tájak egyike, melyekben a régi Mengeteget, a vadont megszelídíti a hegység mérsékelt magassága, s kellemes változatosságot biztosít az a körülmény, ahogyan összeolvad a környező síkságokkal és a hegység nyúlványait képező dombvidékkel. Aligha feladatomban a Vértes és vidékének geográfiai meghatározása és leírása, földrajzi kiterjedésének rögzítése. E kultúrtáj történeti és irodalmi peremei észak felől Tata körül helyezkednek el, nyugaton a Bakonyba megy át, dél- délkeletről a Velencei tó és vidékéig terjednek, s e ponton Székesfehérvár az a művelődési centrum, amely az egész emlegetett vidékre rányomja bélyegét. Ha csupán e várost kellene figyelembe vennünk, nyilvánvaló módon fel lehetne sorolni Ányostól és Virág Benedektől kezdve Kodolányin és Szabó Dezsőn át, Csoóri Sándorig és Csanádi Imréig számos, itt most nem említett író és költő nevét, nem is szólva a ma is ott működő és élő irodalmárokról. Ám a kulturális centrumok ebben a tekintetben mindig különböznek némileg attól a tágabb környezettől, amely nem pusztán életkerete, pályájának időleges állomása valamely neves írónak, költőnek, hanem személyiségfejlődésének eleme, művészetének motiváló tényezője.

Ahol lehetséges, szívesen utalunk vissza egy-egy vidék emlegetése kapcsán a római időkre. Ez a táj Diocletianus alatt Alsó-Pannónia északi részeként a Provincia Valeria tartományban helyezkedik el. A némiképp legendásított történelmi hagyaték értelmében 1051-ben itt verte meg a Salamont támogató III. Henrik császár seregét Béla herceg. A menekülő harcosok elhúnyt vértjeiről kapta azután nevét a hegység. Bizonyára sok minden, ha a szkeptikusabb nyelvészek és történészek szerint nem is minden részletet illetően, igaz ebben a történetben: az elnevezés, ha netán nem is feltétlenül ezzel az eseménnyel

Nyírfalvi Károly

KIS FORMÁK

Pecsétes a lélek

papírra veti foltjait:
az összeomláshoz vezető útnak/
nincs iránya
a moha mind elpusztult a fáktörzsén
kicsi a vétség s venni lehet még vaját
éhezve fülünk mögül
hol lapul...
iránya nincs a mozdulatnak

Vagyok mint örvény

közepén a bölcs
végtelen mozdulatlansággal
kezem lefeszítve a combomhoz
várakozom napra nap
majd felszínre dob
közben figyelek
hazugságon ne érjen az a valaki
akiről azt hiszem
türelmetlen fáradozással kajtat/
utánam
távolba néző műszerekkel arasznyi/
léptein
van súlyom hát...

Mintha felmutatná magát

itt vagyok
festékkal titokzatos jeleket visz/
hatalmas vásznakra
közjük kever elfojtott szörnyeket s a
legnagyobbat útvesztője ajtajához/
állítja
ha kérdezek nem válaszol
mutogat azért s az
útvesztő valamely kanyarulatát/
ajánlja otthonom gyanánt
akiről beszélnek sosem ismer/
magára

Dühöngő örült leszek

idővel lecsendesülök
 addig üvöltve mondom még
 eszed helyén nagy lyuk tátong
 bevetném virággal
 zúzós tél van
 kezeim elernyedtek ablakban állva
 mikor elhagytam utolsó otthonom
 miként akkor(on) te és ő is -
 a gondolat előbb-utóbb szárnyra kél
 átsuhan a város felett
 észre sem veszed
 ülve ücsörögve fakó réteden

Ha nyúlsz a pohárhoz

legyen tiszta a szándék
 a pohárban tej langyos tea
 közben gondold el
 lakni a híd alatt
 inni reggel a folyó vizét
 enni a fákról a gyümölcsöt
 tenni mindezt képzeletben
 muszájból
 ha pohárhoz nyúlsz

Mennek egymás mellett

csak néma szavukat hallani
 sárcipőik ütemes koppanását
 nyál sercenését koccanó fogak/
 között
 sercegő lépteiket a havon
 egy-egy elszökő sóhajt élveboncolás
 idején

kapcsolatos, mindenképpen poétikusnak és hangulatosnak mondható.

A hhoz, hogy valamely táj az irodalomban nevezetessé váljék, nem elegendő pusztán természeti szépsége, szükségeltetik hozzá olyan, a költészethez fűződő alkalom, hogy egy-egy jellegzetes téma, személyes költői élmény vagy más obektívebb költészeti mozzanat elemeként a táj megjelenhessék. Az ilyen találkozásokban azonban igen nagy szerepet játszik a véletlen. Csokonai Vitéz Mihály például a poézis körébe vonta Tihanyt és a tihanyi echót emlékezetes versében, ehhez azonban nélkülözhetetlen volt egyéni érzelmének ismert alakulása, s az a tény nem kevésbé, miszerint e balatoni táj, továbbá a visszhang mint költői idea a verskompozícióban hatásos költői eszközként alkalmazható legyen. Maga a szerelem ugyanilyen fontos volt a költő életében, amikor Bicskén tartózkodott a helyi iskola rektoránál, innen intézett levelet Lillához, anélkül, hogy e ténykedésében Bicske (netán Kovács Sámuel) szépségeiből valaminő ihletet merített volna. Csákváron is járt, amely község igazán jeles hely a Vértes tövében, s amikor régi barátját Nagy Gábort itt felkereste két szerelmes témájú verset is írt anélkül, hogy alkotásai színhelyéről különösképpen megemlékezett volna. Ebből a szempontból annak sincs nagyobb jelentősége, hogy például Petőfi *Disznótornban* c. költeménye Székesfehérvárott keletkezett, hiszen e jellegzetes téma nem e táj specifikuma, miképpen a színészet ide kapcsolható mozzanatai sem, noha életra|zilag és helytörténetileg feljegyzésre méltó tényezők.

A Vértes emlegetésének kezdetei nyilván összefüggnek azokkal a romantikus kezdeményekkel, amelyek, sajátos módon, a magyar történelem felidézésével kapcsolatosak. Bár a Vértes és vidéke e szempontból nem oly szerencsés, mint a Balaton-vidék a maga váraival, **Vörösmarty** szép költeménye, a *Szép Ilonka* mégis e hagyományt képviseli. Feltehető, hogy bizonyos határok között a költők hajlamosak arra, hogy szülőföldjükön ismert eseményekhez, mondákhöz forduljanak. Az ilyen típusú hagyomány esetében természetesen erős a stilizáció, s annak az irodalmi stílusnak témafelfogása, jellegzetes hanghordozása, tónusa, poétikája érvényesül elsősorban, mely nemcsak a költő kifejezetten személyes sajátja. Így tehát az a Mátyás-monda, amely a Vértes hegység egyik erdei forrásához kapcsolódik, vélhetően befolyásolta a költőt, de ennek mintegy előfeltétele a neves uralkodó kultusza, amely az ilyen típusú történelmi gondolkodás egyik sajátos vonása, továbbá a románc műformája egyáltalán, s Vörösmarty tehetsége, ahogy ezt a kis történetet, annyi beleérzéssel, oly finom lélektani érzéssel megformálja, ahogyan a halk, visszafogott érzelmességét az emelkedett hazafias retorikával vegyíteni tudja. Akárhogy is van, a „Vértes vadona”, ahol a szép, könnyű futású lány megjelenik, s ahol a vadász a vadra vár, éppúgy, mint az ősz Peterdi háza sehol másutt, csak itt ezen a tájon képzelhető el.

Az természetesen ritka eset, hogy valakit csak egyetlen vidék sajátos levegője érint meg, hiszen a külvilággal való érintkezés folyamatos, s annak milyenségét befolyásolják azok az események, élmények, melyek a költő életében szerepet játszanak. Így Vörösmarty-nak azok a szép sorai is, amelyek a Völgység, sok tekintetben a Vérteshez hasonló vidékét idézik fel. Azonban itt nyilván nem a hasonlóság ténye az, amely oly mély benyomást gyakorol, hogy ily emlékezetessé válik, hanem a személyes élet, jelesen a szerelem múlhatatlan emléke. Az a tény, hogy a Völgység vidékét itt említtem annak a némiképp játékos asszociációnak is köszönhető, miszerint a kiválasztott téma egyik esetleges mozzanatához társul. Ha megfigyeljük ugyanis, akkor kiviláglik, hogy a Valeria tartomány, a Vértes, a Völgység, Vörösmarty, Vajda, Vál (nem is szólva az értekezőről, aki nevében duplázotton is rendelkezik vele), minden elnevezés, név V betűvel kezdődik. Ezért, ha másért talán nem is, hadd idézzek fel néhány sort a *Szépplakból*:

*Téged is, oh Völgység! az idő kiragadjon-e tőlem,
 Szóljak e mindenről, ha dal ébreszt, csak ne terólad?
 És ha neved zendül nagy késő korra lejutván,
 Senki ne tudja, hogy oly szentté lett tájad előttem?*

Hogy fiatalságom tündérországa te voltál?

Néhány sorral tovább megmutatkozik az ok, mely oly mélyen bevészte e táj idilli képét a költő lelkébe:

*Lelkem az ifjúság képét öltözve magára,
Ábrándozva bolyong egyedül a csörge pataknál,
S szárnyain ismét a szerelemnek hordja bilincseit,
S hordja szelíd kötélét az elomló szőke hajának.*

Vörösmarty életének egyik epizódja kér helyet ebben az epikus költeményben azon a jellegzetes módon, ahogy a romantikus műfajkeveredés gyakorlatát követve a lírai személyiség mintegy az epikus keretbe foglaltan, az epikus cselekménynek alárendelten, „bújtatottan” jelenik meg. Vörösmartyra ez a rejtőző líra nagyon jellemző, mondhatni végigvonul egész úgynevezett epikai korszakán. E tényből következőleg állítható, hogy a tájélmény, tehát mindazon meghatározó impressziók, melyek elsősorban fiatal éveiben érték, közvetetten jelen vannak versképző szemléletében, afféle mintaként, az emlékezés sajátos lélektani struktúrájának elemeként. Ez a lélektan köréből származó tétel természetesen nehezen bizonyítható oly esetek sorában, amikor a költő a megformált látványt nem nevezi meg, nem köti valamilyen helyhez, ám filológiai, noha sokszor fáradságos elemző munkával, felderíthetőek. E munkálat azonban aprólékos bizonyító eljárást igényel, erre most sem térünk, sem lehetőségünk.

Nem hiszek abban, hogy valamely táj önmagában véve, valami titkos erővel, mintegy transzcendens módon befolyásolná az egyéni és a kollektív pszichét, de kétségkívül jelen van természeti, társadalmi és kulturális hatásainak sajátosan szerveződő összegében a tudatban és a mentalitásban. Szorosabban irodalmi megjelenését illetően persze nem feltétlenül szükséges a kapcsolatok ilyen mély s nehezen értelmezhető intimitása, sokszor inkább költői tárgyként, motívumként funkcionál valamely környezet. A régebbi korokban, így a tizenkilencedik században is egyfajta felfedező igény táplálja hazánk egyes helyeinek ábrázolását, leírását, sokszor éppen a történetiség régiójában, a nemzeti múlt megragadásának, rajzának tudatos célja jegyében. Így Vörösmarty is oly tájakra látogat költészetében, melyekhez nem fűzi személyes élmény, vagy egyáltalán nem járt fizikai valójában arrafelé, ilyenkor már az irodalmi program működik, s az a spontán viszony, amely a költő érzelmi világát ifjúsága, felnevelkedése színtereire fűzi, egy tágabb környezetbe helyeződik át. A tizenkilencedik században ez a keret a haza, vagy ünnepélyesebben a hon múltja és jelene. Ezért tapasztaljuk, hogy ezt a tágasabb világot is bejárja a költői képzelet, hogy mintegy kollektív élményként táplálja az összetartozás tudatát. Következménye ennek a haza felfedezésének, történelmi legendáriumnak írói költői rögzítése, afféle szellemi köztulajdonná tétele. A nemzeti irodalom alakulásának ez a fázisa mutatja fel azt a sok tekintetben ösztönös, valójában azonban tudatosra váló törekvést, amely nemcsak az irodalomban, hanem a tudományban érvényesül. Ez a haza tájainak, hagyományainak, természeti kincseinek, történelmi múltjának szellemi birtokba vétele. Ez a törekvés mintegy megrajzolja azt a virtuális térképet, a gondolkodás különböző rétegeiben, amely a meghatározható létezés e tartományát közös szellemi-kulturális élményként az újabb gondolkodás, mondhatni az állampolgári mentalitás részévé lesz.

Példa az előbb mondottakra a század egész irodalma és kultúrtörténete. Szűkebb tárgyunkra visszatérve itt kell megemlítenünk, hogy a Vértes vidékeiről kiinduló s az egész ország tájainak, történelmi hagyományainak festésében jeleskedő Vörösmartyhoz hasonlatosan, a Felvidék pereméről induló **Mikszáth**, akit oly sok minden fűzött az ő szűkebb pátriájához, az írói feladatvállalásnak fentebb említett nyomvonalát követve ír a Vértes hegység egyik jellegzetes csúcsáról s az ott elhelyezkedő Csókakő váráról a Magyarország *lovagvárai* című könyvében. A Vértes és a Bakony keleti része irodalmi felfedeztetése szempontjából kivált Mátyás király ezirányú kalandozásainak van szere-

Tari István

ZSÍRSZOBRÁSZKÉNT

Szeretem
ezeket a kemény,
száraz fagyokat,
amelyek beüvegezik
a zavaros,
gittegyleti tekinteteket,
a hallgatás aláaknázott
vásárcsarnokát; melyek
a lelkiismeret-furdalás csonkolt
és fölszíneségőzött
karácsonyfáján szórják a
sziporkát. - Ó,
a gonosztevők
miket kényszerítnek
arra, hogy részeg
háborújukban harcoljunk
helyettük.

Szeretem
ezeket a kemény,
száraz fagyokat,
melyek ágat ropogtatnak
és csigolyát;
fogcsikorgatást szikráztatnak
a kínok duzzasztógátjain,
jégbe dermedő vízesésein;
és hagyják, hogy gyerekzsivaj
fedezze
föl nejlonszákjainkban -
amikbe nem csak hullák
tuszkolhatók -
a legújabb kor
szánkóját: a sokkal
jobban csúszót, az
alkalmibbat, a zsebre is
vágható.

Szeretem
ezeket a kemény,
száraz fagyokat,
amelyekben az újdonsült
fogyasztó, a
járni tanuló - Kelj föl és járj! -,
kiábrándultan gyomra helyét

tapogatja, hisz nem vérrel teli pohárral készült koccintani ő; nem töltényhüvely-pánsípon süvöltetné el negédes nótáját, csak elkerülné az elkerülhetetlent - és árcédulák helyett dögcédulákat silabizál.

Szeretem ezeket a kemény, száraz fagyokat, mert bennük nőtem föl: nekik köszönhetem a cselekvőképes férfikort! Azt, hogy ím, megrögzött civilként a rejtőzködés zamata fakaszt nedveket bimbócskáimból - már bátran meg is ízlelhetem a katonadalok sovány vigaszát: savasabb a széltől falvaink rossz szagát idéző gyomorégésnél, mely itt létünket perzseli, emészti.

Szeretem ezeket a kemény, száraz fagyokat, melyekben kő a kő - és kő a zsír is! Melyekben nemzetem peremre született zsírszobrásoként, az emberzsír szívós szobrásoként, a véres verejték szóvivőjeként kendőbe törölhetem arcom, mely nem hagyhat nyomot; hiszem, ha van igazság, akkor felejtésre érett már az életünk, felejtésre érett már ez a század.

pe, melyek kiváló, sokszor anekdotikus színezetű irodalmi motívumokban öltének testet, akár volt valamilyen hitelük, akár - ami még jobb - csak az ellenőrizhetetlen hagyomány, a képzelet alkotta meg őket.

Az újabb, a romantikát követő időkből már nyilván csökken a tájnak, a környezetnek imént vázolt funkciója, noha tradícióként sokáig érvényesül, s egyre ritkábban ugyan, de napjainkig előfordul. Az a fajta lírai meditáció, amely a tájat a gondolati mozgás keretében, mintegy annak aláfestéseként alkalmazza, már eltávolodik a táj el-sajátításának, belsővé tételének egykori aktusától. A tizenennyolcadik században a pictura, a tájleírás, mint például Csokonainál, (vagy akár Bessenyeinél) arra szolgál, hogy párhuzamokat alkalmazva egy elvontabb (költőietlenebb) gondolatsort indukáljon, illetve valami ilyennek adjon érzéki formát, biztosítson számára költői dekorativitást. A tizenkilencedik századi magyar költészetben fellelhető e fejlődés minden fázisa és változata. Ennek megfelelően vannak olyan költőink, akik ezt az átmenetet maguk is megélik, s munkáikban demonstrálják. Ezek közé tartozik **Vajda János** is, aki érett költészetében már nem törekszik a külső világ romantikus interiorizálására, nem fontos ekkor számára a helyi színezet, a couleur locale (amely törekvésnek oly sokat köszönhet a magyar költészet) érvényre juttatása sem, a historizálás pedig végképp idegenné válik.

Azt az életkeretet, amely bizonyos mértékig külön lírai elem volt a régebbi költészetben, az újabb líra mintegy integrálja, a költemény struktúrájának természetes, organikus részeként. A költői érzés, gondolat lokalizálása, keletkezésének mikéntje magától értetődő része a költemény struktúrájának, majdnem mint egy szobor talpazata magának a szobornak. A váli erdő képe Vajda János költeményében korántsem valami öntörvényű természetleírás, nem ismerhető fel olyan törekvés, miszerint fel akarná tárni másoknak e táj intím szépségeit, hanem egy élethelyzet részének mondható, kiváló oka egy érzelmi hullámzásnak, indukálója egy sejtelmes borongásnak, egy megszelídített halálvágy kifejezésének tárgya és eszköze. „*Odabenn a mély vadonban, / A csalános iharosban, / Félreeső völgy ölében...*” - e nagyon is reális „csalános” völgyben még egy derűs, mondhatni már-már közhelyes idill képe villan meg: „*Oh milyen jó volna ottan, / Abban a kis házikóban, / Élni, éldegélni szépen...*” - majd a következőkben illatos hegyről esik szó, tavaszi napsugárról, csupa lebegő szépségről, hogy azután a kiszáradt élelfáról lehullva az ismeretlen sírgödörbe vezessen a világból való kivonulás, az életből való észrevétlen távozás útja.

Ez a szinte valószínűtlenül áttetsző, merengő látomás persze megeshetne másutt is, hasonló tájakon, más völgyben, más erdőben: ám talán mégsem véletlen, hogy a vers címe ezt a helyszínt jelöli meg. A jól ismert, az emlékezetbe ivódott képek, azok finom részletei, a múltba visszavezető fények és illatok olyan lelki tájak, amelyeken a gondolatok olyankor is bolyonganak, ha nincsenek szemünk előtt, s megnevezni őket örökké ismétlődő vallomás. Ám még ha nem is vagyunk bizonyosak abban, hogy a *Nádas tavon* című költemény a közeli Velencei tó látványát idézi-e meg (noha ez valószínű), mégis a csónakjában ülő vadász álmodozó szétfekintése a kis vízi világban ugyanolyan sejtelmes, mint az előbbi költeményben. „*Most a nap megáll az égen, / Dicsőség fényzönében, / Csöndessége fenségében.*” A mozdulatlan táj, mondhatni a megállított idő képe ez, s olyan érzése, amikor a valóság és az álom, a létérzékelés és a reflexió egymásba olvad: „*A levegő meg se lebben, / Minden alszik... és a lelke / Ring egy méla sejtelemben.*” Ez a fényjáték, álomba olvadó csillámlás már egy modern lélek tűnődése, ám a látvány maga a megélt életből jön, mellyel a költészet ugyanúgy egybefűződik, mint az ember a maga megismert, lelkébe rögzült világával.

Végül is valamely táj megjelenése a irodalomban lehet valamely motívum, tárgy megtestesülése, lehet ennek megismerése másokkal, de leginkább valami közösré utal, élethelyzeteinkre, emlékeinkre. Aki pedig maga is ismerős egy tájjal, környezettel, azt még külön is megajándékozza a ráismerés örömeivel.